

Fotó: Frekot Erika

MARHAJÓ NÖVÉNYEK

Népi növényneveink sokszor igen kifejezőek. A növények elnevezése során nagyon gyakran háziállatok neveit használták fel, egyszerűen azért, mert hasonlít az állatra a növény (vagy annak valamelyik része), vagy éppen kedveli

Dr. Kenéz Árpád
(Állattenyésztési Teljesítményvizsgáló Kft., Gödöllő)

azt, mint táplálék. A most következő cikkben néhány olyan növényt veszünk górcső alá, amelyek népi neveikben a szarvasmarha különböző megnevezéseit viselik.

MARHARÉPA

A takarmányrépa (*Beta vulgaris* L.convar. *crassa* provar. *crassa* Alef. Helm) egyik népi elnevezése a marharépa (marhacékla, tehénrépa). Elsősorban a gyökerének méretére és a szarvasmarhák egyik takarmányféleségére utal elnevezése. A *Beta* nemzetség mint eledel vagy takarmány már legalább kétezer éve ismeretes, de a takarmányrépa csak a 17. században kezdett kialakulni (talán a mángoldból), majd ezt követően a 18. században kezdték csak meg a szántóföldi termesztését (http1). A marharépa kifejezés is csak a 19. század első harmadában jelenik meg Kassainál, addig a tehénrépa megnevezés volt ismeretes a takarmányrépa kapcsán. Pethe Ferenc 1805-ös nagyszabású, 3 kötetes művében a „Pallérozott mezei gazdaságban” a következőképpen nyilatkozik a növényről: „Tehénrépa nevet adok azért, mivel’ leginkább fejőstehenek eledele”. (Rácz 2010a). A gyökerének egyik formáját is szarvasmarha „alkatrészhez” hasonlítják: tülök. Közeli rokona a bárányparéj, *disznóparéj* és a *libatop* (Király 2009).

Csapody Vera akvarellje a marharépa gyökerének három alakváltozatáról (cukorrépa, henger, karó) (http2).

BORJÚPÁZSIT

Tsötönyi Márton 1831-es művében röviden és tömören a következő jellemzéssel taglalja a 27. Cikkely-ben (Némelly hasznosabb réti és legelői füvekről, 1, Hegyiek) a szagos borjúpázsit hasznát: „*Antoxanthum odoratum*; apró, kellemetes szagú, majd azt lehet róla mondani, hogy a 'spanyol juhok e' fajoztatta fel.” (http3). Már ez a korai feljegyzés is megemlíti, hogy jó takarmányfű. Mint az a fenti írásból is kiszűrhető, elsősorban hegyi réteken, kaszálókon fordul elő, ez az alacsonyabb szármagasságú pázsitfűfaj. Névadása onnan ered, hogy a szarvasmarha kedvelt tápláléka, főként a borjak szeretik. Kumarintartalma miatt nagy mennyiségben viszont veszélyes lehet. Egyes források szerint a jellegzetes „szénailat” is ettől a növénytől eredeztethető (Rácz 2010a).

Szagos/illatos borjúpázsit virágzó állapotban
(Fotó: Dr. Turcsányi Gábor és dr. Siller Irén)

ÜSZŐFARK

Hogy a szarvasmarha fiatal, még nem ellett nőivarú egyedéről is megemlékezzek, az üszőfark növénynevet is megemlítem röviden. Lényegében a gazdag keresztnevtárral rendelkező ökörfarkkóró fajok (*Verbascum* spp.) egyik megnevezése (Rácz 2010a). További rokonnevei: ökörfarkú fű, ökörfarkú kóró, ökörfark burján, ökörfarkutējakóró, pamutfű, gypajűfű (ez utóbbi kettő a német Woll-kraut alapján?), molyfű, királygyertya, misegyertya, sárgakökörccsin, halálfa, lumanerika (http5, Rácz 2008). Az eredeti névadást egyértelműen az elszáradt, sűrű virágzat ihlette.

Három ökörfarkkóró faj akvarellje Csapody Verától (http6).

TEHÉNBORSÓ

E pillangós faj hivatalos neve a homoki bab (*Vigna sinensis*, *V. unguiculata*), de szinte minden külföldi nevében szerepel a tehén kifejezés (Kuherbse, Kuhbohne, cowpea) (Rácz 2010a). Afrikában már több ezer éve termesztett élelmiszer- és takarmánynövény. Ez utóbbi tulajdonsága a névadója, ugyanis a szarvasmarhák számára az abrakkeverékbe magja, szálás takarmánynak pedig szénája is etethető. Hazánkban a termesztése a Duna-Tisza közén, a kedvezőtlenebb termőhelyeken terjedt el elsősorban. Ma már ritkaságnak számít (http7). Érdekességként megemlíthető, hogy a Black Eyed Peas amerikai zenekar nevét is erről a növényről kapta, ugyanis úgy tartják, hogy zenéjük úgy táplálja az embereket, mint a tehénborsó táplálta egykoron a déli államok fekete rabszolgáit („soulfood”) (http8).

A tehénborsó akvarellje Csapody Verától (http9).

BIKATÖKVIRÁG, BIKATÖKFŰ

Több növény is megkapta ezt a megtisztelő nevet, így az őszi kikerics (*Colchicum autumnale*), a boldogasszony papucs (*Cypripedium calceolus*), valamint az indás pimpó (*Potentilla reptans*) is. A nyelvújítás korában több olyan népi eredetű növénynevet cseréltek le, amelyek a köznyelvi használatban obszcénnek, trágárnak, közönségesnek hatottak. „...tsúf nevek, sőt olyan gyalázatosak is, melyeket a becsületes ember szájára venni is áttalna.” (Rácz 2010a). Így járt a bikatökvirág elnevezés is. Ilyen esetben

A boldogasszony papucs (rigópohár, erdei papucs kosbor) megjelenése (Fotó: Dr. Turcsányi Gábor és Dr. Siller Irén).

Az indás pimpó aszmagtermése (Fotó: Digital Seed Atlas of the Netherlands, [http11](http://11))

a névadás a növény vagy valamelyik szervének alakjára hasonlóságára utalt. Az őszi kikericsnél a hagyma alakja, a boldogasszony papucsánál a virág mézajkának formája lehet a névadó (Vörös 2008), míg az indás pimpónál kevésbé szembeütő ez a dolog, itt ugyanis a kisméretű termések alakja és halvány erezettsége játszhatott szerepet a keresztelőkör. Egy régi erdélyi körtefajta is viseli ezt a jelzőt (Bikatök körte, Márkod; Nagy-Tóth 2006).

Az őszi kikerics megjelenése. A hagyma alakja is jól megfigyelhető ([http10](http://10)).

TINÓÖRÖM

Száraz gyomtársulások, vetések nagyon ritka, eltűnőfélben lévő növényfaja a tinóöröm (*Vaccaria hispanica*, régi nevén *V. pyramidata*). Más népi nevein tehénfű, tehénszegfű, tinószegfű. Már a latin nemzetségnevében is megtalálható a tehén kifejezés (*Vacca*). A szegfűfélék családjába tartozik. A névadást egyértelműen az a megfigyelés ihlette, miszerint a szarvasmarhák szívesen legelik ezt a növényt, és állítólag a tej hozamát is növeli (Rácz 2010b). Schandl József (1954) cikkében felkérte az állattenyésztőket és a növénytermesztőket, hogy foglalkozzanak más földrészek, égövek takarmánynövényeinek meghonosításával, vagy akár hazai vadnövények kultúrnövényé alakításával. Ez utóbbi résznél a tinóörömet is kiemeli: „Sikert ígér a tinóöröm (*Vaccaria pyraroidata*) kultúrába vonása is...”

A tinóöröm virágzata ([http13](http://13)).

ÖKÖRSZEM

Az ökörszem nemcsak madarat jelöl, hanem kistermetű fészkes virágzatú növényfajt is (Király 2009). Magyar neve az ókori görög elnevezésére vezethető vissza. (*Bouphthalmum*, vagyis *bousz*, mint ökör ophthalmosz, tehát szem) (Rácz 2008). A kis növény fészkesvirágzatai a névadót az ökrök nagy szemére emlékeztette. Melius Juhász Péter Herbáriumában a növény jellemzésénél is kitér erre a hasonlóságra: „Széles, el terült fejr virága, mint az ökör szeme” (Rácz 2008). A fűzlevelű ökörszem hazánkban igen ritka, fokozottan védett növényfaj. Tölgyerdőkben, erdőszéleken, erdei vágásokban fordul elő (Király 2009).

A fűzlevelű ökörszem virágzata felülnézetből (http12).

VÉGSZÓ

Végezetül álljon itt emlékeztető felsorolás formájában néhány „marhajó”, igen kifejező népi növény- és gombaelnevezés: tehénabrak, tehéncsecsfű, tehénvidító, tinó orrú gomba, tinótortya, bikafing, ökörtortya, ökörakadály, ökörgűzs, bikakenyír. Ebben a cikkben tehát azt láthatták kedves olvasóink, hogy milyen sokszínű és sokrétű a népi növényismeret. Mindenképpen kijelenthető, hogy

az állattartás, a természethez közel álló mesterségek azok, amelyek legtöbbször adalékot szolgáltatnak más diszciplínákhoz. Nincs ez másképp a szólások, mondások területén sem, ennek megfelelően következő cikkünkben olyan közmondások, szólások kerülnek bemutatásra, amelyekben a szarvasmarha vagy a tejtermék kapta a főszerepet.

TERMÉKENYÍTÉSI ADATOK ELEMZÉSE A SZAPORÍTÁS JAVÍTÁSÁÉRT

2. ÁBRA: AZ "A" MÓDSZERREL ELLENŐRZÖTT TEHENEK HAVONKÉNTI TERMÉKENYÍTÉSEINEK SZÁMA ÉS MEGOSZLÁSA A TERMÉKENYÍTÉSEK SORSZÁMA SZERINT | VIZSGÁLT IDŐSZAK: 2016.11.01 - 2017.10.31.

